

Capitolul XIII

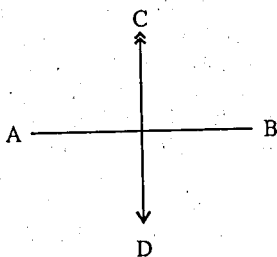
Static și dinamic în limbă. Distincția conceptuală între sincronie și diacronie

Observația empirică ne relevă evidența că limba este o realitate dinamică, un proces alcătuit din stări succesive diverse, fie că avem în vedere vorbirea, alcătuită din acte individuale și irepetabile, fie sistemul lingvistic sub care se prezintă o limbă istorică. Prin considerațiile care urmează ne vom referi la limbă în acest al doilea înțeles. Privită în timp, ca orice obiect supus condiționărilor istorice, nici o limbă nu este identică cu sine. Pe de altă parte, funcția comunicativă a unei limbi nu poate fi realizată în cadrul unei comunități decât dacă limba respectivei comunități prezintă o anumită stabilitate. Așadar, un raționament de bun-simț ne impune să acceptăm un paradox: orice limbă se schimbă permanent, dar, în același timp, în fiecare secvență de timp din existența ei istorică, ea este identică sau egală cu sine însăși în planul simultaneității funcționării sale. Este vorba așadar de o diferență de perspectivă. Dacă privim limba în timp, constatăm mobilitate și schimbare, iar dacă o privim în prezentul funcționării ei, constatăm stabilitate. Lingvistica modernă folosește, pentru a desemna această relație, conceptele de diacronie și sincronie.

După cum se pare, primul care a făcut distincția clară dintre perspectiva sincronică și cea diacronică în cercetarea limbii a fost învățatul francez François Thurot (1768-1832), în cadrul unor observații formulate în prefața sa la traducerea în limba franceză a cunoscutului eseu al lui James Harris, *Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire générale*, Paris, 1796. Filologul iluminist francez vorbește aici de o opoziție între ceea ce el numește *ordre systématique*, adică studiul descriptiv al limbii, și *étymologie*, adică perspectiva evolutivă. În termeni diferiți, distincții similare găsim și la alți lingviști importanți ai secolului al XIX-lea, precum W. von Humboldt, H. Steinthal, A. Schleicher,

B. de Courtenay, G. von der Gabelenz ș.a. Într-o măsură mai mare sau mai mică, aproape oricare dintre cercetătorii mai importanți ai fenomenului limbaj și-au dat seama că o limbă umană poate fi abordată în mod static, fie descriptiv, fie normativ, sau în mod dinamic, genetic și evolutiv. O examinare globală a istoriei ideilor lingvistice ne arată faptul că, pînă în secolul al XIX-lea, a predominat o perspectivă normativă (și implicit descriptivă) asupra limbii, filologii arătîndu-se preocupați în special de redactarea de gramatici și dicționare, cu alte cuvinte, de descrierea unei limbi. Prin constituirea „lingvisticii științifice” o dată cu inventarea metodei comparativ-istorice, care presupune abordarea pozitivistă și evolutivă a faptelor de limbă, preponderență va căpăta perspectiva genetică. A elabora studii comparative asupra unor familii de limbi și, ulterior, a elabora „gramatici istorice” ale unei/ unor limbi, cum făceau lingviștii din primele generații de comparatiști, însemna, practic, concentrarea totală a atenției asupra dinamicii evolutive a limbilor. Se poate afirma însă că, pînă la Ferdinand de Saussure, o fundamentare teoretică foarte clară a celor două tipuri de cercetare a limbii nu a existat, studiul comparativ-evolutiv și cel descriptiv coexistînd într-un mod relativ indistinct.

Inventînd deopotrivă și termenii larg acceptați de posteritate (*sincronic/diacronic*, respectiv *sincronie/diacronie*), Saussure pornește de la o ingenioasă analogie cu conceptul de valoare din economia politică, văzută ca o mărime variabilă în timp, potrivit înscriserii sale într-un sistem de echivalențe descris de două axe:

SAUSSURE, *Curs*, p. 98, vorbește în acest context despre:

1. o axă a simultaneității (AB), care înseriază semnele lingvistice în cadrul unor structuri relativ stabile, „unde orice intervenție a timpului este exclusă”, și

2. o axă a succesivităților (CD), pe care „nu putem considera, în același timp, decît un lucru, dar unde sînt situate toate lucrurile de pe prima axă cu schimbările lor” (*ibidem*, p. 97).

Prin urmare atît în existența lor propriu-zisă, cît și în evaluarea lor teoretică, semnele lingvistice se supun permanent unei duble determinări; este vorba, pe de o parte, de cea impusă de organizarea lor într-un sistem stabil de valori și de relații și, pe de altă parte, de cea impusă de evidența schimbărilor în timp ale acestui sistem de relații și de valori. Saussure deduce de aici că este necesar să se distingă două lingvistici, pe care le desemnează prin sintagmele *lingvistică evolutivă* sau *diacronică* și, respectiv, *lingvistică statică* sau *sincronică*:

Este sincronie tot ceea ce se referă la aspectul static al științei noastre, iar diacronic tot ceea ce are legătură cu evoluțiile. *Sincronia* și *diacronia* vor desemna așadar o stare a limbii și, respectiv, o fază de evoluție (*ibidem*, p. 99).

Delimitate clar de Saussure, aceste două niveluri ale percepției teoretice definesc două perspective de cercetare distincte, cu obiective diferite:

Lingvistica sincronă se va ocupa de raporturile logice și psihologice care leagă termeni ce coexistă și formează un sistem, așa cum sunt ei văzuți de aceeași conștiință colectivă. *Lingvistica diacronică* va studia, dimpotrivă, raporturile care leagă termeni succesivi nepercepuți de aceeași conștiință colectivă, și care se substituie unii altora, fără să formeze un sistem (*ibidem*, p. 113).

După cum se poate constata, Saussure recunoaște caracterul sistemic doar limbii în ipostaza ei sincronă, socotind că schimbările lingvistice au un caracter a-sistemic și exterior sistemului lingvistic. Această idee va fi amendată de lingvistica post-saussuriană, în sensul că, după cum vom vedea mai departe, lingviști importanți vor recunoaște atribute ale sistemicității și schimbărilor lingvistice. Să rămînem deocamdată la Saussure, care subliniază și în alt context faptul că opoziția între sincronie și diacronie „este absolută și nu suferă nici un compromis” (*ibidem*, p. 100). Sistemul ar avea așadar, după Saussure, un caracter imuabil, căci alterarea în timp a fiecărui element component în parte nu ar afecta integritatea sistemului. Fenomenele diacronice nu ar avea nici un raport cu sistemul, deși îl condiționează în perspectivă istorică. Astfel, exemplifică Saussure (*ibidem*, p. 102 și urm.), este o realitate sincronă faptul că în franceza modernă accentul se află la majoritatea cuvintelor pe ultima silabă, cu excepția celor care conțin un „e mut”. Acest fapt sincron derivă dintr-un stadiu anterior din evoluția limbii franceze,

rezultat, la rîndul lui, din simplificarea sistemului accentului din limba latină, care era mult mai complicat.

Într-adevăr, cei care au studiat sistematic limba latină își amintesc că accentul cade în latină, de regulă, pe silaba penultimă a fiecărui cuvînt, cu condiția ca aceasta să fie lungă; dacă silaba penultimă este scurtă, accentul se mută pe silaba antepenultimă: *amīcus*, dar *ānīma*. Ca rezultat al evoluției formei cuvintelor, în trecerea de la latină la franceză, poziția accentului nu mai rămîne aceeași în cadrul ansamblului. În noua limbă, cuvintele sunt acum *ami* și *āme*; deși vocala accentuată rămîne aceeași ca în latină, cuvintele franțuzești sunt acum oxiton și, respectiv, paroxiton. În această logică, legea accentului apare în franceză ca un rezultat întîmplător și involuntar al evoluției. O dată constituită, această lege sincronică va acționa și asupra unor termeni neologistici, împrumutați mai tîrziu în franceză din latina savantă, cum ar fi adj. fr. *facile* (< lat. *fācīle*), caz în care constatăm o schimbare a vocalei accentuate.

Abordînd și el controversatul concept de „lege lingvistică”, mult discutat de predecesorii săi, în special de către Neogramatici, Saussure va distinge între *legi sincronice*, care au un caracter general, dar non-imperativ, și *legi diacronice*, care, deși sunt condiționate de factori accidentali și particulari, au un caracter obligatoriu și imperativ, o dată ce au fost instituite. Ca să înțelegem această deosebire dintre cele două tipuri de legi lingvistice, reluăm exemplele propuse de Saussure însuși. Faptul că, în limba greacă, accentul nu cade niciodată dincolo de silaba antepenultimă, precum și faptul că, în această limbă, toate cuvintele se termină într-o vocală sau într-una din consoanele *s*, *n*, și *r* sunt legi sincronice ale limbii grecești. Dimpotrivă, transformarea aspiratelor sonore din indoeuropeana comună în aspirate surde în limba greacă (**dhūmos* > *thumós* ‘suflu vital’; **bherō* > *fērō* ‘duc’) reprezintă o lege diacronică.

Către finalul considerațiilor sale (*ibidem*, p. 112 și urm.), Saussure operează o corelație necesară între distincția sincronie/diacronie, pe de o parte, și cea dintre limbă și vorbire, pe de altă parte; el arată că „ceea ce este diacronic în limbă nu se manifestă decît prin vorbire”, întrucît germenul oricărei schimbări apare mai întîi în vorbirea unui individ și apoi se generalizează la ceilalți membri ai comunității. De exemplu, în germana modernă, avem paradigma verbală de persoana I *ich war – wir waren*, în vreme ce, pînă în secolul al XVI-lea, după cum ne arată documentele scrise, se spunea *ich was – wir waren* (cf. și engl. *I was – we were*). Prin analogie cu forma de plural *waren*, un vorbitor a creat cîndva

forma de singular *war*, care a înlocuit treptat forma *was* și s-a generalizat, devenind un element din sistemul verbal al germanei moderne.

Din prezentarea, fatalmente rezumativă, a concepției expuse de Saussure în *Cursul* său, se poate vedea că savantul genevez avea în vedere o distincție foarte tranșantă între ceea ce în limbă este static și ceea ce este schimbare. În realitatea sa mai complexă, limba trebuie privită probabil în egală măsură ca un sistem stabil de semne și relații, dar și ca rezultat al unei evoluții neîntrerupte. Orice stadiu din existența istorică a unei limbi date presupune deopotrivă o zonă stabilă, dar și una dinamică. Mai mult sau mai puțin perceptibil, o limbă evoluează în mod permanent, dar, în același timp, ea se află în stare de echilibru relativ. Ignorarea sau supraevaluarea uneia dintre aceste două dimensiuni complementare produce rezultate științifice mediocre sau conduce la concluzii false. O asemenea poziție inadecvată, configurată prin supraaprecierea dimensiunii sincronice a limbii, se înregistrează în activitatea unei mari părți a lingviștilor structuraliști care au activat pe la jumătatea secolului XX, preocupați aproape exclusiv cu descrierea stadiului actual al limbilor și neglijând dimensiunea istorică. Au fost însă și învățați, precum W. von Wartburg, A. Martinet sau E. Coseriu, care au respins descriptivismul structuralist „maximalist” și, reținând inventarul conceptual saussurian, au încercat să reconcilieze, atât la nivelul teoriei lingvistice, cât și la nivelul practicii cercetării, componenta diacronică și pe cea sincronică.

După părerea lui Eugenio Coseriu, formulată în lucrarea *Sincronie, diacronie și istorie*, croarea de metodă fundamentală a lui Saussure și a urmașilor săi a constatat în operarea unei confuzii între obiectul de cercetare și cercetarea însăși, adică între limba ca atare și metoda lingvistică. Căci, este de părere Coseriu, o delimitare tranșantă se poate trasa doar între lingvistica diacronică și lingvistica sincronică, dar nu și între sincronia și diacronia limbii. Sincronic și diacronic sînt categorii co-substanțiale, indistincte în dinamica funcționării și evoluției unei limbi. Prin această aserțiune, Coseriu re-afirmă valabilitatea conceptului humboldtian al limbii, văzută simultan ca *enérgeia*, devenire și creație permanentă, dar și ca *ergon*, rezultat al evoluției, relativ stabil la un moment dat. Starea și devenirea sunt astfel ipostaze definitorii egal de legitime ale limbii, așa încît conceptele de descriere și istorie întrebuintate de structuraliștii „ortodocși” ar fi bine să fie înlocuite cu cele, mai precise, de utilizare (*Verwendung*) și preluare (*Übernahme*) de către vorbitor a procesului comunicării lingvistice. Caracterul complementar și

congruent al sincroniei și al diacroniei în privința faptelor de limbă este subliniat de Coseriu într-un chip aforistic într-un pasaj mereu evocat sau citat de specialiști:

Limba funcționează sincron și se constituie diacronic. Dar acești termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, pentru că „facerea” se realizează în vederea funcționării. De aceea, și studiile care le corespund, chiar menținându-le distincte, trebuie să implice depășirea antinomiei ca atare (COSERIU, *Sincronie, diacronie...*, p. 238).

Dincolo de evidenta clarificare de ordin teoretic și metodologic, E. Coseriu a transpus el însuși în practică principiile pe care le-a formulat, mai ales în domeniul semanticii structurale diacronice, domeniu de cercetare la a cărei trasare Coseriu a avut un aport decisiv. În acest context, în studiul *Pour une sémantique diachronique structurale* din 1964, Coseriu a afirmat și a dovedit că între conceptul de structură și cel de evoluție nu există nici o contradicție, inclusiv la un nivel al limbii mai greu structurabil cum este cel semantic. Implicând distincția sincronie – diacronie în corelația tripartită sistem – normă – vorbire, E. Coseriu a precizat deopotrivă și dimensiunile reale și multiple ale raportului dintre structura stabilă și evoluție. El arată că, inițial, schimbările lingvistice se produc în diacronie, la nivelul vorbirii, și pătrund în normă la un moment dat, deci într-un stadiu sincron. La nivelul normei, schimbările evoluează de asemenea diacronic și sunt asimilate în cele din urmă în sistem în mod sincron. Sau, parafrazându-l pe Coseriu însuși, sincronia sistemului este inclusă în diacronia normei, iar sincronia normei este inclusă în diacronia vorbirii. Aceste disocieri simple și flexibile au o mare valoare metodologică, ele contribuind la sporirea exactității cercetării practice a limbii, atât în privința descrierii unui sistem lingvistic într-un moment definit al existenței sale, cât și în privința interpretării și explicării cauzelor și sensului schimbărilor.

13.1. Problema schimbărilor lingvistice

Prin aceasta ajungem la una din temele centrale ale reflecției teoretice moderne asupra limbajului și limbilor, problema schimbărilor în limbă și, în conexiune cu acest aspect, problema diversității limbilor. În perspectivă istorică, în ciuda importanței primordiale a acestei problematice, constatăm că, înainte de epoca modernă, învățații, fie ei filologi sau filosofi, nu și-au pus în mod explicit această întrebare: de ce se schimbă o limbă în

timp. Absența în epoca pre-modernă a acestei problematici se explică prin caracterul mono-cultural al culturii antice greco-latine și al celei medievale. Cunoscând și cultivând exclusiv limba lor maternă, grecii și romanii atribuiau limbii grecești, respectiv latinei, caracterul unei limbi universale, aceeași pentru toți oamenii, resimțită ca fiind imuabilă în prestigiul său, fundamentat pe o bogată tradiție scrisă. Pornind de la inventarul de norme al „limbii înalte”, al variantei scrise cultivate de oamenii instruiți, gramaticienii greci și romani interpretau orice inovații din limba vorbită, orice abateri de la norma literară drept „barbarisme”, accidente nedorite, care trebuiau evitate și combătute. La rîndul lor, filosofi, dialecticienii sau retoricienii își raportau speculațiile teoretice privitoare la limbaj exclusiv la greaca comună, respectiv la latina clasică. Această tendință s-a perpetuat, ba chiar s-a și întărit mai bine de o mie de ani după sfîrșitul Antichității clasice, de-a lungul unui Ev Mediu european în care latina a funcționat ca unică limbă de cultură și unic punct de referință în reflecțiile teoretice asupra limbajului.

Abia începînd cu Renașterea și cu perioada care i-a succedat (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea), multe dintre limbile naționale din Europa (italiana, franceza, engleza, germana etc.) s-au impus ca limbi de cultură, reducînd treptat importanța limbii latine și, în cele din urmă, eliminînd-o ca unică limbă de cultură; pe de altă parte, contactul intens și extins cu numeroasele limbi vorbite în vastele teritorii recent descoperite (America, Asia, Africa, Oceania etc.) a condus la acumularea unui imens material faptic (gramatici, glosare, dicționare etc.) din sute de limbi. În aceste condiții, era inevitabil ca erudiții să-și pună în mod insistent întrebarea cum se explică diversitatea limbilor și, implicit, de ce limbile se schimbă în timp. Vechea și comoda explicație a diversității limbilor prin episodul biblic al Turnului Babel a ajuns să nu mai satisfacă, ideile de evoluție, schimbare istorică, intervenție creatoare a omului în viața limbilor conturîndu-se din ce în ce mai clar în discursul oamenilor de știință. Dacă facem abstracție de fascinanta dezbatere privitoare la originea limbajului care a dominat mediile savante din secolul al XVIII-lea, constatăm că despre schimbarea lingvistică în calitate de problemă științifică explicit formulată putem vorbi abia în primele decenii ale secolului al XIX-lea, o dată cu impunerea comparativismului istoric ca metodă adecvată de cercetare a limbilor (vezi *supra*, § 6.2.1).

Se poate spune chiar că schimbarea lingvistică nu devine, începînd cu comparatiștii, doar o temă de cercetare între altele, ci însăși problema ca atare a lingvisticii moderne. Privind limbile în dinamica lor

istorică și comparându-le între ele, învățații s-au văzut obligați să încerce să răspundă convingător la întrebări precum: de ce se schimbă o limbă; care sunt tipurile de schimbări; care sunt cauzele schimbărilor lingvistice; în ce condiții se schimbă o limbă; este schimbarea lingvistică un fenomen natural și obiectiv sau depinde de voința omului și de condițiile sociale; afectează schimbările lingvistice limba în ansamblul ei sau doar unele dintre mecanismele care o compun; au schimbările lingvistice caracterul unor legi sau sunt întâmplătoare etc. Organicismul și psihologismul dominante în gândirea lingvistică a secolului al XIX-lea au condus la formularea unor prime soluții. Dat fiind caracterul introductiv al expunerii noastre, nu este acum momentul să intrăm în detalii despre opiniile, ipotezele sau teoriile emise în această privință. O idee clară ne putem face fie și doar recitind cu atenție un pasaj mai amplu din una dintre lucrările clasice ale Neogramaticilor:

Să stabilim mai întâi la modul cel mai general: Care este cauza propriu-zisă a schimbărilor în cadrul uzului limbii (*Sprachusus*)? Schimbări care apar prin intenția conștientă a indivizilor particulari nu sunt absolut excluse. Gramaticienii, de exemplu, s-au preocupat de fixarea limbilor scrise. Terminologia științelor, a artelor și a meseriilor se regularizează și se îmbogățește de către profesori, cercetători și inventatori. Într-un imperiu despotice, capriciul monarhului este posibil să fi intervenit uneori într-un anumit punct. În mod covârșitor însă, nu a fost vorba despre crearea a ceva cu totul nou, ci de reglementarea unui punct în care uzul încă oscila, iar însemnătatea acestei intervenții arbitrare este neglijabilă în comparație cu schimbările lente, involuntare și non-conștientizate cărora uzul limbii li se supune fără întrerupere. Adevărata cauză a schimbărilor uzului limbii nu este altceva decât activitatea lingvistică (*Sprechfähigkeit*) obișnuită. În cadrul acesteia, orice intervenție intenționată la nivelul uzului este exclusă. În activitatea lingvistică nu acționează nici o altă intenție decât intenția vorbitorului, orientată către nevoia de moment, de a-și face înțelese de către ceilalți dorințele și gândurile. În rest, în dezvoltarea uzului lingvistic, finalitatea nu joacă alt rol decât cel pe care Darwin l-a stabilit în dezvoltarea naturii organice: oportunitatea mai mare sau mai mică a formațiunilor nou apărute este determinantă pentru conservarea sau dispariția lor (...).

Dacă uzul este modificat de către activitatea lingvistică, fără ca acest lucru să fie dorit de cineva, aceasta se bazează desigur pe faptul că uzul nu domină complet activitatea lingvistică, ci lasă întotdeauna loc unei anumite cantități de libertate. Exercițarea acestei libertăți acționează asupra organismului psihic al vorbitorului, dar acționează deopotrivă și asupra organismului ascultătorilor. Prin însumarea unei serii de astfel de modificări în fiecare dintre organisme,

dacă acestea se mișcă în aceeași direcție, se produce, ca un rezultat global, o schimbare a uzului. Dintr-o întrebuintare inițial doar individuală, se constituie un nou uz, care îl înlocuiește, eventual, pe cel vechi. Mai mult, în fiecare dintre organisme există o mulțime de modificări similare care, deoarece nu se susțin reciproc una pe alta, nu au un succes deplin. (...)

Diferitele schimbări ale uzului, așa cum se produc ele în cursul dezvoltării limbii, trebuie organizate în categorii generale și cercetate potrivit devenirii și diferitelor stadii din dezvoltarea lor. Pentru a atinge acest obiectiv, trebuie să ne limităm la acele cazuri în care respectivele stadii de dezvoltare se prezintă, pe cât posibil, în mod complet și clar. De aceea, materialul utilizabil ni-l furnizează în general epocile moderne. Totuși, chiar și cea mai neînsemnată modificare a uzului este un proces complicat, pe care nu-l putem înțelege fără observarea atentă a modificărilor individuale. Acolo unde gramatica obișnuită se preocupă să distingă și să traseze linii de delimitare, noi trebuie să ne străduim să punem în evidență posibilele faze intermediare sau de tranziție.

În toate domeniile vieții limbii este posibilă o asemenea dezvoltare treptat eșalonată. Această lină gradare se manifestă, pe de o parte, în modificările pe care le cunosc limbile individuale, iar pe de altă parte, în comportamentul limbilor individuale, în raporturile lor reciproce. A descrie în detaliu acest proces constituie sarcina întregii mele lucrări (H. PAUL, *Prinzipien...*, § 16-19, p. 32 și urm.).

Perspectiva neogramatică, expusă aici sintetic de Hermann Paul, este clară: schimbările în limbă (*Sprachveränderungen, Sprachverschiebungen*) există și se petrec la nivelul uzului vorbirii (*Sprachusus*). Deși nu se exclude total intervenția conștientă a vorbitorilor în viața unei limbi, ea este marginală și neînsemnată, reducându-se doar la terminologia științifică (la termenii de specialitate inventați de oamenii de știință). În principiu, schimbările în limbă au un caracter organic, natural și necesar, similar schimbărilor din natura vie, așa cum sunt ele înțelese de evoluționismul darwinist. Ca și în natura organică, supraviețuirea structurilor sau „formațiunilor” nou apărute (*entstandene Gebilde*) depinde de gradul lor de adaptabilitate și de oportunitate (*Zweckmässigkeit*) în limbă. Există de asemenea cauze precise ale schimbărilor lingvistice, iar acestea trebuie căutate în însuși exercitiul limbajului, înțeles, în accepție humboldtiană, ca activitate lingvistică (*Sprechstätigkeit*). Exercițiul limbajului implică organismul uman în întregul său, cu latura fiziologică și cu cea psiho-mentală. Toate schimbările sunt inițial individuale, unele dintre ele sunt însă acceptate de uzul lingvistic.

Evidentă pare, în viziunea Neogramaticilor, evoluția unei limbi în timp. În paragraful de mai sus, Hermann Paul vorbește despre modificările în limbă ca despre un „proces complicat” (*ein komplizierter Prozess*), despre

stadii de dezvoltare (*Entwicklungsstadien*) distincte ale limbii, iar sarcina primordială a lingvistului ar fi tocmai aceea de a delimita, defini și explica aceste stadii. În continuarea pasajelor citate, Hermann Paul arată că schimbările lingvistice afectează deopotrivă nivelul fonetic, regulile și deprinderile de rostire ale sunetelor (*lautliche Seite*), dar și nivelul conținutului (*Bedeutung*). Sunt reformulate apoi cele două principii centrale care, în concepția Neogramaticilor, guvernează evoluția limbilor: legea fonetică și analogia (vezi și *supra*, § 6.2.1.4). De asemenea, sunt definite în detaliu și ilustrate cu exemple din diverse limbi diferitele tipuri și subtipuri de schimbări lingvistice, cu o mare forță de convingere, ceea ce explică extraordinara autoritate de care *Principiile...* lui Hermann Paul s-au bucurat în posteritate, ca bază teoretică pentru studiul istoric al limbilor. Programul Școlii Neogramaticilor a fost pus în practică pe parcursul întregului secol XX, concretizându-se în elaborarea a numeroase gramatici istorice sau istorii ale limbilor; inclusiv istoriile (parțiale sau integrale) ale limbii române (A. Philippide, Ö. Densusianu, S. Pușcariu, Al. Rosetti, G. Ivănescu) se fundamentează pe principiile neogramatice.

Format el însuși ca neogramatician în timpul studiilor la Leipzig (1876-1880), Ferdinand de Saussure va trata pe larg și în spirit neogramatic problema schimbărilor lingvistice, în partea a patra a *Cursului...* său, intitulată *Lingvistica diacronică*. Ilustrul genevez pare să nu se fi îndoit nici un moment de realitatea schimbărilor lingvistice, de vreme ce afirmă că „imobilitatea absolută nu există; (...) toate părțile limbii sînt supuse schimbării; fiecărei perioade îi corespunde o evoluție mai mare sau mai mică. Aceasta poate să varieze ca rapiditate și intensitate, fără ca principiul să fie infirmat; fluviul limbii curge fără întrerupere” (*Curs...*, p. 269 din orig., p. 151 trad. rom.). Mai citim în continuare despre „regularitatea absolută” a schimbărilor fonetice, despre consecințele în plan morfologic ale schimbărilor fonetice, despre analogie și aglutinare, adică tocmai despre punctele centrale ale doctrinei neogramatice. Interesant de constatat este că, în maniera sa adesea dilematică, Saussure consideră util să prezinte sintetic și critic (*Curs...*, p. 272 din orig., p. 151 trad. rom.) cauzele schimbărilor fonetice, așa cum fuseseră acestea identificate de diferiți lingviști contemporani: I. configurația specifică a „aparaturii fonator”; proprie fiecărei „rase”; II. influența mediului geografic și a climatului; III. legea „minimului efort”; IV. influența educației primite în copilărie; V. condițiile istorico-politice și sociale în care se dezvoltă o limbă; VI. influența „substratului lingvistic

anterior”, adică a limbii unor indigeni absorbiți de noii veniți, a căror limbă se impune; VII. influența modei (factorul psihologic al imitației).

Unul dintre cei mai autorizați colaboratori ai lui Saussure, Antoine Meillet, consecvent cu accentul pus de el pe dimensiunea socială a limbajului, a văzut în însuși caracterul social al limbii cauza principală a schimbărilor lingvistice:

Există un element ale cărui circumstanțe provoacă variații perpetue, uneori bruște, alteori lente, dar niciodată întrerupte în întregime, iar acesta este structura societății. (...) Orice modificare în structura societății se va traduce printr-o schimbare a condițiilor în care limbajul se dezvoltă. Limbajul este o instituție deținând propria autonomie; este deci necesar să determinăm condițiile generale de dezvoltare dintr-un punct de vedere pur lingvistic, și acesta este obiectul lingvisticii generale. (...) Din faptul că limbajul este o instituție socială, rezultă că lingvistica este o știință socială și singurul element variabil la care putem recurge pentru a explica schimbarea lingvistică este schimbarea socială, ale cărei consecințe sunt variațiile limbajului, uneori imediate și directe, cel mai adesea mediate și indirecte (MEILLET, *Linguistique générale...*, I, p. 16).

După cum se știe, în ciuda unor programe alternative cum este și cel creionat de A. Meillet, cei mai mulți dintre urmașii direcți ai lui Saussure, precum și majoritatea structuraliștilor care se revendică de la moștenirea saussuriană (reprezentanții Școlii lingvistice de la Praga, distribuționaliștii americani ș.a.) au practicat o orientare teoretică privilegiind sincronia în dauna diacroniei. Absolutizându-se într-un fel afirmația magistrului genevez că „le système en lui même est immuable”, s-a ajuns să se considere că exclusiv descrierea sincronică a sistemului unei limbi are legitimitate din punct de vedere teoretic, ca fiind singura adecvată obiectului real al cercetării lingvistice, sistemul lingvistic ca atare. Distincția originală saussuriană între sincronie și diacronie a fost astfel interpretată în mod antinomic, considerându-se prin urmare că noțiunile de „sistem” și de „schimbare/evoluție” sunt incompatibile și incongruente, ceea ce ar avea drept consecință logică necesară de-legitimizarea abordării sistematic-evolutive a limbilor. Totuși, în ciuda tendinței evidente a structuraliștilor de a ignora dimensiunea istorică a limbilor, personalități importante ale lingvisticii secolului XX nu au întârziat să atragă atenția asupra acestei erori de concepție și de perspectivă. Într-un studiu intitulat *Introducere în lingvistică din 1937*¹,

1. Publicat în versiune franceză sub titlul *Introduction à la linguistique*, în HJELMSLEV, *Essays...*, p. 15-25.

Louis Hjelmslev, de exemplu, respinge cu tărie tendința multor cercetători de a privilegia abordarea sincronică, tendință pe care el o numește „pansincronism” și o consideră condamnată la o „dependență servilă” de tradiția școlară. Ilustrul lingvist danez atrage deopotrivă atenția că Saussure nu este responsabil de acest dezechilibru în favoarea descrierii sincronice:

Cîteva mari spirite au înțeles necesitatea de a confrunta cele două perspective și de a le plasa pe același plan. Ferdinand de Saussure formula în termeni clari conflictul între sincronie și diacronie și menționa faptul că locul adecvat al sincroniei este alături de diacronie, și chiar mai presus, căci schimbarea lingvistică nu poate fi recunoscută în mod convenabil decît comparînd două stadii lingvistice succesive, presupunînd mereu că acestea au fost corect descrise. Saussure atrăgea viguros atenția împotriva confuziei între sincronie și diacronie, rezultînd dintr-un diacronism partizan care, în chip imprudent, nu studia decît schimbările, fără a acorda mai întîi atenția necesară stadiilor sincronice. Totuși, avem de-a face aici cu un avertisment primejdios, căci acesta a avut drept consecință transformarea antinomiei în schismă: pe de o parte, fenomenele diacronice, schimbările lingvistice larg determinate de către o regiune anume și dependente de factori sociali și de tendințe ale populației vorbind respectivul idiom; pe de altă parte, sincronia generală. Două cupluri de contrarii, punctele de vedere particular și general (HJELMSLEV, *Essays...*, p. 26-27).

Totuși, chiar în interiorul structuralismului, nu au lipsit tentativele de a concilia noțiunile de sistem și evoluție, stabilitate funcțională sincronică și schimbare lingvistică. Una dintre cele mai cunoscute asemenea tentative este cea a lui André Martinet. Un întreg capitol (VI, p. 222 și urm. ale trad. rom.) din *Elemente de lingvistică generală*, este dedicat de lingvistul francez problemei „evoluției limbilor”. Pornind de la constatarea banală că, fie și doar citind în paralel două texte scrise în de-a face cu aceeași limbă la distanță de cîteva secole², ne dăm seama că avem aceeași limbă, dar cu numeroase elemente sensibil diferite, care nu împiedică totuși procesul de înțelegere, Martinet afirmă limpede că „este (...) evident că orice limbă se schimbă în orice clipă”, continuînd:

Orice se poate schimba într-o limbă: forma și valoarea monemelor, adică morfologia și lexicul; ordinea monemelor în enunț, adică sintaxa; natura și

2. Experiența o poate face oricare dintre noi citind primele fraze din Biblie, mai întîi așa cum apar ele în cea dintîi versiune românească integrală a Sfintei Scripturi, *Biblia de la București* (1688), iar apoi într-una mai recentă, cum este versiunea publicată de Valeriu Anania în 2002.

condițiile folosirii unităților distinctive, adică fonologia. Apar noi foneme, noi cuvinte, noi construcții, în timp ce unități vechi și întorsături vechi își pierd din frecvență și cad în uitare. Aceasta se produce fără ca vorbitorii să aibă vreodată sentimentul că limba pe care o vorbesc și care se vorbește în jurul lor încetează de a fi identică cu ea însăși (MARTINET, *Elemente...*, p. 223).

După Martinet, fără a nega importanța factorilor psihici și sociali în dinamica limbilor, „este foarte greu să stabilim exact cauzalitatea schimbărilor lingvistice, plecând de la reorganizările structurii sociale și de la schimbările în nevoile de comunicare determinate de ele” (*ibidem*, p. 226), așa încît demersul științific explicativ ar trebui să se orienteze exclusiv către o cauzalitate internă, proprie sistemului lingvistic. Această cauză internă a schimbării lingvistice este identificată de Martinet în „e c o n o m i a l i m b i i”, adică într-o tendință internă a limbii, ca activitate umană, de a selecta și impune acele forme și structuri care reclamă o cheltuială de energie minimă din partea vorbitorului.

Evoluția lingvistică poate fi concepută ca fiind determinată de antinomia permanentă între nevoile de comunicare ale omului și tendința sa de a reduce la minimum activitatea mentală și fizică. Aici, ca și în alte domenii, comportamentul uman este supus legii minimului efort, conform căreia omul nu-și cheltuiește energia decît în măsura în care poate ajunge la scopurile fixate. (*ibidem*, p. 227)

Exemplele date de Martinet par destul de convingătoare: în franceză, subst. *cinéma* și *métro*, care au apărut ca „prescurtări” ale unor creații lexicale inițial mai lungi (*cinématographe*, respectiv *chemin de fer métropolitain*); asemenea exemple putem găsi cu ușurință în orice limbă și la tot pasul. Sunt însă, de asemenea în orice limbă, numeroase cazurile în care înregistrăm și fenomenul invers! De exemplu, această nevoie de economie internă nu poate explica de ce în latina populară care a stat la baza limbii române s-a manifestat „tendință” de a renunța la formele „economice” de perfect și viitor, în favoarea unora compuse, mai puțin „economice”: lat. *cantavi* vs. rom. *am cîntat* (< lat. pop. **habeo cantatum*), lat. *cantabo* vs. rom. *voi cînta* (< lat. pop. **volo cantare*)!

13.2. Teoria lui E. Coseriu despre schimbările lingvistice

Constatînd la rîndul său caracterul doar aparent al aporiei dintre sistematic și evolutiv, dintre sistemul lingvistic și schimbările în limbă, Eugenio Coseriu a abordat în chip monografic întreaga problematică, în studiul, devenit între timp punct de referință obligatorie, *Sincronia, diacronia y historia* (Montevideo, 1959), subintitulat *Problema schimbării lingvistice*. Supunînd analizei critice o cantitate enormă de contribuții teoretice, Coseriu a arătat inconsistența poziției „sincroniste”, argumen-tînd în mod convingător următoarele teze:

- a) pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decît în virtutea unei erori de perspectivă, care se manifestă, în esență, în identificarea – explicită sau implicită – a noțiunii de „limbă” cu cea de „proiecție sincronică”;
- b) problema schimbării lingvistice nu poate și nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali;
- c) totuși, afirmațiile citate se întemeiază pe faptul că se atribuie obiectului ceea ce nu e decît o exigență a cercetării;
- d) în realitate, antinomia *sincronie* – *diacronie* nu aparține planului obiectului, ci aparține planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică;
- e) chiar în opera lui Saussure – în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra și împotriva propriilor postulate – se pot găsi elemente pentru a depăși antinomia, în sensul în care ea poate fi depășită;
- f) concepția saussuriană și concepțiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depășească contradicțiile lor interne;
- g) nu există nici o contradicție între „sistem” și „istoricitate”, ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esența ei sistematică;
- h) în planul cercetării, antinomia sincronie – diacronie poate fi depășită numai în și prin istorie (COSERIU, *Sincronie, diacronie...*, p. 13-14).

Mai ales după ce monografia citată mai sus a cunoscut și versiuni în limbile italiană, rusă și germană (mai recent și în română), tézele lui Coseriu privitoare la schimbările lingvistice au fost larg cunoscute și acceptate în special în mediile academice europene, dar relativ ignorate în lumea anglo-saxonă. Constatînd această stare de fapt, Coseriu a prezentat în 1982, la un congres ținut la Los Angeles („UCLA Conference on Causality and Linguistic Change”), o conferință intitulată ironic „*Linguistic Change Does not Exist*”, în care formulează o sinteză precisă a concepției sale. Rezumăm, în cele ce urmează, conținutul acestui studiu.

O distincție primară care trebuie făcută atunci când abordăm această temă, afirmă Coseriu, este aceea între „obiectele naturale” și „obiectele culturale”, în sensul kantian al deosebirii dintre „natură” și „cultură” în sfera umanului. Ca obiect cultural, limba aparține domeniului *libertății* și nu celui al *necesității*, asemenea artei, filosofiei, științei, tehnologiei etc. Ca toate aceste activități, limba reflectă atributul *creativității* umane, prin creativitate înțelegându-se „o dublă productivitate: productivitate cu privire la «obiectele» produse și productivitate cu privire la procedurile de producere corespunzătoare (care pot fi ele însele «produse»)” (COSERIU, *Linguistic Change...*, p. 52). Proprietate intrinsecă a ființei umane, creativitatea nu constă în simpla aplicare a unor reguli, ci acționează chiar asupra regulilor respective. În această perspectivă, o a doua distincție care trebuie făcută este cea între *cauzalitatea* propriu-zisă (activă în cazul „obiectelor naturale”), pe de o parte, și *finalitate* (care este tipul de determinare propriu obiectelor culturale, inclusiv deci limbajului uman) și *condiționare* (ansamblul împrejurărilor de ordin „intralingvistic” și „extralingvistic” în care se desfășoară și se finalizează activitatea creativă), pe de altă parte.

Pentru a preciza încă și mai bine termenii dezbaterii despre „schimbarea lingvistică”, apelăm, împreună cu Coseriu, la cele patru tipuri de „cauze” definite de Aristotel: cauza eficientă, cauza materială, cauza formală și cauza finală. În cazul limbii, ca activitate creatoare, *cauza eficientă* este omul însuși, ca ființă liberă. Materia din care este alcătuită o limbă reprezintă *cauza ei materială*, cu alte cuvinte, baza ei istorică (substratul, superstratul, adstratul etc.). În sfera creativității umane *cauza formală* coincide cu *cauza finală*, prin finalitate, în cazul limbii, înțelegându-se însuși obiectul produs, cu valorile sale culturale și funcționale. De exemplu, finalitatea formelor de viitor ale verbului din limbile romanice „nu este nimic altceva decât însuși acest timp al viitorului, cu funcțiile sale ca timp particular într-un sistem verbal particular” (*ibidem*).

Înțelegerea limbii ca o activitate umană creatoare, și nu ca un obiect sau un organism natural ne impune acceptarea ipotezei că, în înțelesul ei tradițional, schimbarea lingvistică „nu există”:

Prin non-existență înțeleg trei lucruri: a) non-existența schimbării în forma larg acceptată în lingvistică; b) caracterul imperceptibil al existenței sale, în sensul în care schimbarea are loc realmente; și c) faptul că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat deopotrivă ca schimbare și non-schimbare: ca o reînnoire și ca o aplicare (*ibidem*, p. 53).

Ceea ce „există” sunt așadar nu schimbări într-o limbă văzută ca produs, ci inovații individuale, dictate de „cauza finală”, în cadrul a ceea ce Coseriu numește *tehnica vorbirii*. Aceste inovații de la nivelul vorbirii conduc la crearea unei noi *tradiții lingvistice*, lăsând impresia că ceva în „limba ca atare”, adică în „sistemul limbii”, s-a schimbat:

O limbă este o „tehnică a vorbirii” constituită istoric: ea există doar ca o tradiție a abilității de a vorbi, cu alte cuvinte, ca o *deprindere tehnică* tradițională sau ca o „competență” care a fost transmisă către și de către membrii individuali ai comunităților lingvistice. Astfel, ceea ce este interpretat ca „schimbare lingvistică” nu este un proces de schimbare al produselor limbajului (a nu devine e!), ci mai degrabă o *creație de tradiții lingvistice*, obiectivarea istorică a ceea ce a fost produs în vorbire, sau, altfel spus, nimic altceva decât *limbajul așa cum este el creat*. Este adevărat că, în acest mod, unele tradiții dispar (mai precis spus, sunt abandonate), dar acest fapt nu înseamnă că a c e s t e tradiții ca atare a u d e v e n i t n o i l e tradiții care le-au înlocuit (*ibidem*, p. 54).

În acest înțeles al „schimbării”, nu limba ca „sistem” sau ca „produs” (în accepția humboldtiană de *ergon*) se află în permanentă evoluție, ci, la nivelul limbii ca „activitate” (*enérgeia*), vorbitorul produce sau creează în permanență noi forme, reclamate de necesitățile concrete ale comunicării și în contextul unor condiții materiale date. Potrivit acestei perspective, să o numim „energetist-finalistă”, Coseriu identifică trei tipuri de probleme, ținând de trei niveluri diferite: „a) problema universală a schimbării lingvistice (de ce se schimbă limbile în principiu); b) problema generală a schimbării lingvistice (de ce și în ce condiții intra- și extra-lingvistice se schimbă în mod normal limbile); c) problema istorică a fiecărei schimbări individuale, adică problema de a justifica fiecare creație în cadrul unei tradiții particulare și, pe cât posibil, înlocuirea unei tradiții anterioare” (*ibidem*, p. 55). Fiecare dintre aceste trei câmpuri problematice ar trebui tratat separat, pentru a se evita suprapunerile, neînțelegerile, confuziile și erorile care apar adesea în abordarea problemei „schimbărilor lingvistice”.

La primul nivel, cel al limbajului ca atribut universal al umanului, „schimbarea” nu poate fi înțeleasă decât ca o „obiectivizare istorică a creativității lingvistice”, care își are originea în caracteristica intrinsecă a limbajului de a fi creativ, pe de o parte, și, pe de altă parte, de a fi o activitate îndreptată către celălalt, adică în atributul *alterității*: „Schimbarea lingvistică nu este un rezultat, produs al unor cauze, ci este manifestarea imediată, emergența primară a creativității și alterității limbajului” (*ibidem*, p. 56). În consecință, la acest nivel universal, schimbarea lingvistică nu este deloc un „mister”:

„A explica” schimbarea lingvistică la acest nivel înseamnă a înțelege schimbarea lingvistică, i.e. a înțelege ce *este* schimbarea lingvistică. Cei care caută cauzele (sau o cauză a n u m e) la acest nivel și nu găsesc nici una, pur și simplu ignoră natura schimbării lingvistice și natura limbajului însuși, căci schimbarea lingvistică nu este nimic altceva decât *limbajul pe cale de a lua ființă* [language coming into existence] (*ibidem*, p. 56).

În privința limbilor istorice ca atare, al doilea plan al abordării sistematice a problemei schimbărilor lingvistice avut în vedere, Coseriu atrage atenția asupra distincției necesare între *inovație*, care are loc la nivelul discursului (sau, în termeni chomskieni, al „performanței”) și *schimbarea* propriu-zisă, care se petrece la nivelul limbii (al „competenței”). Ca proces desfășurat în cadrul unei comunități de vorbitori, sunt de distins patru faze ale schimbării:

- *adoptarea* reprezintă forma de bază a schimbării lingvistice și constă în acceptarea unei inovații de către un individ din masa de vorbitori;
- *difuzarea* unei inovații, în sensul adoptării ei de către mai mulți vorbitori;
- *selectarea* unei inovații, în sensul alternanței în uzul lingvistic a noii creații și a celei tradiționale;
- *mutația*, adică abandonarea vechii tradiții în favoarea noii creații, ca fază finală a schimbării lingvistice.

În fine, înțelegerea corectă a ceea ce se petrece la al treilea nivel al cercetării schimbărilor lingvistice, cel al faptelor, al schimbărilor lingvistice concrete, impune de asemenea o serie de distincții și precizări. Este vorba, mai ales, despre ceea ce, în explicația tradițională a schimbărilor, înțelegem prin caracterul *gradual* și *regulat* al schimbărilor lingvistice. Coseriu respinge această interpretare tradițională, arătând că avem de-a face, în cazul ambelor presupuse caracteristici ale procesului de schimbare, cu iluzii datorate confuziei de planuri. Fie că procesul se petrece la nivelul sistemului sau la nivelul norme, impresia de *gradualitate* a schimbării vine de fapt din coexistența formei nou-create cu cea tradițională. Cît privește *regularitatea* schimbării, aceasta „apartine actului prin care un fapt de limbă este creat, și într-un astfel de act un procedeu este regulat pentru simplul motiv că în fiecare caz în parte avem de-a face cu un fapt unic: acesta reprezintă un model pentru clase sau uzuri viitoare” (*ibidem*, p. 57). Atît inovația, cît și adoptarea și difuzarea acesteia au un caracter *s p o n t a n* și *i n s t a n t a n e u*; ele nu se petrec în mod „legic”, ci *pot* să se petreacă în anumite condiții

(„cauza materială”!). Prin aceasta, „legea fonetică” își pierde caracterul ei necesar și „organic” pe care i-l atribuiau Neogramaticii, devenind un fapt de creativitate, difuzare, selectare și, în cele din urmă, de mutație:

În cazul schimbării fonetice, „legea fonetică” nu reprezintă rezultatul final, ci punctul de pornire al procesului corespunzător în cadrul comunității de vorbitori. Este adevărat însă că, datorită unor adoptări diferite, o schimbare oarecare poate fi interpretată în moduri diferite. Datorită acestui fapt și datorită „excepțiilor” care rezultă din etapa selecției, apar iluzia iregularității inițiale și în special interpretarea legii fonetice ca răspîndindu-se de la un cuvînt la altul (*ibidem*, p. 58).

Să ilustrăm acest mod de a vedea lucrurile cu un exemplu românesc. Cîteva dintre cele mai vechi documente scrise în limba română, așa-numitele „texte rotacizante” din secolul al XVI-lea, prezintă un fenomen fonetic foarte caracteristic, și anume „rotacismul lui *n* intervocalic”, adică prezența generalizată a unui *r* în loc de *n*, acolo unde *n* se află între două vocale: *bire* și *lură* etc. (în loc de *bine* < lat. *bene*; *lună* < lat. *luna* etc., din limba comună și din restul dialectelor și graiurilor românești). Este vorba despre o particularitate a graiului maramureșean, „limba nativă” a cărturarilor anonimi care au redactat (sau copiat) respectivele texte. O inovație spontană cîndva, acest fapt a fost difuzat între ceilalți vorbitori, a fost selectat de uz și a înlocuit în cele din urmă forma tradițională, cea „etimologică” (*bine*, *lună* etc.). Spunem că a fost instituită o *normă* a graiului literar nordic-maramureșean din secolul al XVI-lea, respectată cu strictețe de utilizatori. Lucrurile se complică puțin, deoarece unele din textele rotacizante prezintă, pe lângă această „formă finală” a schimbării lui *n* în *r* în poziție intervocalică, și o „formă intermediară”, în care *n*-ul inițial se păstrează: *binre*, *lunră*. Acest „amestec” al formelor, prezența în unul și același text a două „stadii” ale uneia și aceleiași schimbări fonetice ilustrează și confirmă în mod indubitabil teoria coseriană despre schimbările lingvistice: „schimbarea lingvistică” nu este un fenomen „natural”, evolutiv, necesar și „treptat”, ci un act spontan de decizie, luată de utilizatorii respectivei „limbi funcționale” (în cazul de față, varietatea literară maramureșeană a secolului al XVI-lea), în împrejurări istorice bine determinate (în cazul de față, inexistența unui model anterior a favorizat adoptarea „normei locale”). „Evoluția” acestui fonetism poate fi urmărită în continuare, întrucît unele din textele rotacizante (*Psaltirea* și *Apostolul*) au stat la îndemîna unui cunoscut cărturar, diaconul Coresi, care a tipărit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o serie de texte românești bisericești. Preluînd textele

înaintașilor, Coresi le-a supus unei revizuii înainte de a le tipări, adaptând limba lor potrivit propriei „tradiții locale”, cea muntenească; în consecință, între alte fonetisme cu caracter nordic, Coresi a renunțat la rotacism, întrebuițind norma muntenească (*bine, lună* etc.).

Vom ilustra acum mecanismul „schimbării lingvistice” prin alt exemplu. Forma cea mai veche, etimologică, a uneia dintre cele mai importante prepoziții românești este *pre* (< lat. *super, per*). Această formă „normală” din punct de vedere istoric a fost singura întrebuițată în româna preliterară, probabil în toate varietățile regionale. Spre această concluzie ne conduce constatarea faptului că în toate textele românești din secolul al XVI-lea, indiferent de regiunea unde au fost scrise sau de „stilul” căruia îi aparțineau (texte bisericești, texte juridice, documente de cancelarie, scrisori private, texte literare etc.), forma *pre* este unica atestată, reprezentând cu alte cuvinte o normă tradițională stabilă. La un moment dat, și anume în deceniile de la sfârșitul secolului al XVII-lea, în unele texte laice (la cronicarii munteni, Constantin Cantacuzino, R. Greceanu, R. Popescu, de exemplu) apare notată forma *pe*, care inițial trebuie să fi fost o inovație; cu termenii coserieni, a fost *d i f u z a t ă* (acceptată de alți utilizatori), apoi *s e l e c t a t ă* (a circulat în paralel și în concurență cu mai vechea formă), pentru se impune în cele din urmă definitiv, în defavoarea formei tradiționale, care a sfârșit prin a fi abandonată (momentul *m u t a ț i e i*). Bogatele informații din DLR³ ne permit să stabilim cu relativă exactitate limitele cronologice ale acestor etape, precizând și condițiile în care această înlocuire a lui *pre* prin *pe* s-a petrecut. Etapa *s e l e c ț i e i* a durat mai bine de un secol, în sensul că textele (uneori unul și același text!) din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, fie manuscrise, fie tipărituri, conțin, în paralel și în concurență, atât forma mai veche (*pre*), cât și pe cea mai nouă (*pe*). „Rezistența” formei vechi se explică și prin împrejurarea că în cărțile bisericești, dat fiind caracterul lor conservator, ea a continuat să fie normă unică pînă spre jumătatea secolului XX⁴! În ce privește textele laice, o lungă perioadă *pre* a continuat să fie preferată de către scriitorii mai tradiționaliști (de exemplu, G. Asachi, C. Negruzzi, care au interpretat această formă ca o componentă a tradiției moldovenești!). Începînd cu

3. Informațiile care stau la baza considerațiilor de mai sus au fost preluate din *Dictionarul limbii române* (DLR), tom. VIII, partea a II-a, litera *p*, București, 1974, s.v. *pe*.
4. În uzul vorbit al stilului bisericesc („Și ne iartă *pre* noi, după cum și noi...” – rugăciunea *Tatăl nostru*), precum și, sporadic, în unele cărți de cult tipărite în ultimii ani, *pre* este încă prezent!

generația lui Creangă, Eminescu, Maiorescu și Caragiale, *pe* s-a impus definitiv și s-a generalizat ca o normă literară unică, în condițiile în care ampla dezbateră de pe parcursul întregului secol al XIX-lea, privitoare la necesitatea unei limbi literare unice, se finalizase prin realizarea unui consens în această privință.

O altă „schimbare lingvistică” avînd drept obiect de asemenea prepoziția *p(r)e* privește o chestiune de morfo-sintaxă. Este vorba despre așa-numita funcție de marcare a complementului direct nume de persoană (exprimat prin pronume sau substantive), pe care această prepoziție o realizează în limba română modernă: *il văd pe Ion (pe el, pe fratele meu etc.)*. Această structură, unica posibilă astăzi, pare să fie o inovație care a început să se răspîndească doar din secolul al XVI-lea, după cum indică observarea atentă a textelor. Cele mai vechi texte românești, manuscrisele rotacizante, ca și tipăriturile lui Coresi atestă din abundență structurile istorice „normale” (moștenite din limba latină), fără morfemul *p(r)e*: *nu ucide ei* (*Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi din 1577), *aștepta noi* și *prinseră Pavelu* (*Codicele Voronețean*), *să nu ascultaret mene* și *boteză acel împărat* (*Codex Sturdzanus*) etc. Invenția (*pre* ca marcă a acuzativului personal) apare cu totul sporadic în secolul al XVI-lea (o singură dată în *Psaltirea Hurmuzachi*: *înderipteadză pre noi*, cf. DLR, s.v. *pe*). În secolul următor, situația se inversează, structura mai nouă, cu *p(r)e* + acuzativ personal, devine regula, pe cînd forma veche fără *p(r)e* apare doar sporadic, pentru ca un secol mai târziu forma nouă să se impună definitiv și generalizat, în toate tipurile de texte⁵.

Revenind acum la E. Coseriu, se cuvine să menționăm și interpretarea pe care el o dă unor concepte des vehiculate de către specialiștii care încearcă să găsească o *motivare* a schimbărilor lingvistice: tendința spre simplificare sau spre economia de mijloace, tendința spre marcarea mai explicită a unor funcții sau raporturi gramaticale, înțelese adesea ca „tendințe interne” ale sistemului lingvistic, ca „presiune internă a sistemului”. Coseriu respinge acest fel de a vedea lucrurile, arătînd că, de fapt, avem de-a face nu cu niște „cauze interne”, proprii sistemului, ci cu niște *condiții obiective* ale schimbării lingvistice, care țin de dinamica istorică a funcționării limbii:

Concepte precum *simplitate*, *economie*, *marcare* [*markedness*] se referă la forme ale finalității obiective și aparțin planului cercetării empirico-istorice. În

5. Pentru detalii, v. Constantin Frîncu, în GHETIE, *Istoria...*, p. 151 și 350-351 (împreună cu bibliografia problemei).

măsura în care se referă la activitatea vorbitorului, acești termeni denotă *norme* ale acestei activități. Aceste norme ne spun nu *de ce*, ci *cum* se petrece o schimbare lingvistică; și nu *cum* în mod absolut și necesar, ci *cum și nu* – în cele mai multe cazuri. Și tocmai aceste norme sunt cele care constituie obiectul unei investigații a schimbării lingvistice: problema lingvistică nu este *de ce*, ci *în ce scop* și *cum*. Condițiile obiective ale schimbării lingvistice (e.g. „presiunea sistemului”) aparțin de asemenea planului cercetării empirico-istorice; aceste condiții nu trebuie totuși privite drept „cauze”, și nici ca o „motivare” independentă: ele aparțin motivației secundare. Putem, desigur, numi „cauze” alți *norme*, cit și *condițiile*, dar într-un sens cu totul diferit al termenului „cauze”. *Tendențele*, în măsura în care sunt, strict vorbind, intra-lingvistice, adică în măsura în care privesc structura internă a limbii, sunt manifestări ale tipurilor lingvistice⁶ (COSERIU, *Linguistic change...*, p. 63).

Încercînd o interpretare în această cheie a uneia dintre schimbările menționate și explicate în exemplele de mai sus, vom putea face următoarele precizări. Înlocuirea lui *pre* prin *pe* nu are drept cauză tendința internă a sistemului fonematic românesc spre economia de mijloace, ci, dacă vrem să menținem ideea de economie, aceasta se regăsește mai degrabă la nivelul vorbitorilor (scriitorilor). Mai mult, generalizarea în uz a formei *pe* are o finalitate precisă, dorința vorbitorilor de a se raporta la o normă unică și generală, ca semn al exprimării „standard” sau „literare”. Cît privește acum substituirea întrebuințării tradiționale a acuzativului personal fără morfemul *p(r)e* cu o nouă normă, cea cu *p(r)e* + acuzativ personal, putem accepta ideea că forma „marcată” are avantajul de a fi mai explicită decît cea „ne-marcată” în exprimarea funcției de complement direct. Dar și în acest caz avem de-a face nu cu o „tendință a sistemului” spre explicitare, ci cu o nevoie de acest tip a utilizatorilor, așadar cu o „cauză finală”.

6. Prin *tip lingvistic*, în cadrul unei distincții tripartite alături de *normă* și *sistem*, Coseriu înțelege *tehnica vorbirii* văzută „ca un sistem de tipuri de funcții și proceduri, sau mai degrabă ca un sistem de principii ale producerii limbii, principii care stau la baza acestor funcțiuni și proceduri ale unui sistem lingvistic” (COSERIU, *Linguistic change...*, p. 61).